

Hvorfor gardbruker?

-Sammenfatning av kommentarer på spørsmål om positive og negative sider ved å være mjølkprodusent.

Odd Lutnæs

Kortnotat 2 - 1999

Innholdsfortegnelse

1 INNLEDNING	1
2 POSITIVE SIDER VED Å VÆRE GARDBRUKER	2
2.1 POSITIVE SIDER	2
2.1.1 <i>Inntekt og andre økonomiske forhold</i>	3
2.1.2 <i>Arbeidsrelaterte positive sider</i>	3
2.1.3 <i>Følelsen av å gjøre noe nyttig</i>	4
2.1.4 <i>Bygge videre på tidligere generasjoners arbeid</i>	4
2.1.5 <i>Avledende goder</i>	4
2.2 ØVRIGE POSITIVE SIDER	5
2.2.1 <i>Familierelaterte goder</i>	5
2.2.2 <i>Naturrelaterte goder</i>	5
2.3 POSITIVE SIDER – EN OPPSUMMERING	6
3 NEGATIVE SIDER VED Å VÆRE GARDBRUKER	7
3.1 NEGATIVE SIDER	7
3.1.1 <i>Inntekt og andre økonomiske sider</i>	8
3.1.2 <i>Arbeids-, ferie- og fritidssituasjonen</i>	8
3.1.3 <i>Tradisjoner knyttet til garden og bo- og arbeidsplass på samme sted</i>	10
3.2 ØVRIGE NEGATIVE SIDER	11
3.2.1 <i>Generell utvikling</i>	11
3.2.2 <i>Media- og samfunnshets</i>	11
3.2.3 <i>Reguleringer og byråkrati</i>	12
3.3 NEGATIVE SIDER – EN OPPSUMMERING	13
4 HVA LIGGER FAST – HVA KAN ENDRES?	14

Vedlegg: Utdrag av spørreskjema til mjølkeprodusentene

1 Innledning

Rekrutteringen til landbruket har i lengre tid vært gjenstand for berettiget oppmerksomhet, uten at det her skal tas stilling til om den er "god" eller "dårlig". I denne rekrutteringsdiskusjonen har et av gjennomgangstemaene vært "kjøkkenbordsvaksinasjonen". Med det siktes det til at mange potensielle framtidige gardbrukere blir frarådet/skremt vekk fra å bli det gjennom den negative omtalen dagens bønder gir av sitt yrke (og livsstil).

Bildet er imidlertid mer sammensatt enn som så. Derfor rettes oppmerksomheten i dette notatet mot gardbrukernes vurderinger av positive og negative sider ved sitt eget yrke. Det er ikke minst viktig i rekrutteringsøyemed; som argument overfor potensielle gardbrukere om hva de kan oppnå med å bli bonde. På den andre siden er ikke hensikten å tegne et rosenrødt (romantisk) bilde "livet som gardbruker". Derfor er det også på sin plass med en beskrivelse av de negative sidene ved det å være gardbruker. Det er særlig to begrunnelser for å ta med disse. For det første å fokusere på det som nærsagt "ligger fast". Et eksempel kan illustrere; når en først har valgt å bli husdyrbruker så er også dyrestell en naturlig konsekvens av det. For det andre å rette oppmerksomheten mot det som hver enkelt utøver med enkle håndgrep selv kan påvirke, ved å legge opp dagen noe annerledes. Foruten å fokusere på hva som oppleves som positivt og negativt, vil det her også være et poeng å se på utbredelse av såvel positive som negative sider.

Datagrunnlaget for å ta opp dette temaet, ligger i undersøkelsen "*Melkeprodusentenes framtidsplaner*" som ble gjennomført av Landbrukets Utredningskontor høsten 1998¹. I den undersøkelsen ble det sendt ut spørreskjema til et utvalg av landets mjølkeprodusenter (både ku- og geitebønder), og 1851 produsenter svarte. Det er disse mjølkebøndene som i dette notat blir stående som representanter for landets gardbrukere.

I de følgende kapitlene vil det derfor bli tatt utgangspunkt i resultater presentert i rapporten "*Melkeprodusentenes framtidsplaner*" (Lutnæs et.al 1998). Ved først å oppsummere tidligere funn, for så å presentere kommentarene produsentene har skrevet i de åpne spørsmålene som ble stilt i undersøkelsen. En viktig forskjell mellom kommentarene og de tidligere funnene, er at en her ikke kan påberope noen form for representativitet. Kommentarene må heller ses som et uttrykk for et øyeblikksbilde, som være med å belyse et saksområde. De er skrevet av gardbrukerne "der og da", og de vil naturlig nok være temmelig sprikende. I det følgende er det derfor lagt vekt på å kategorisere produsentenes kommentarer, for å kunne si noe mer om utbredelsen.

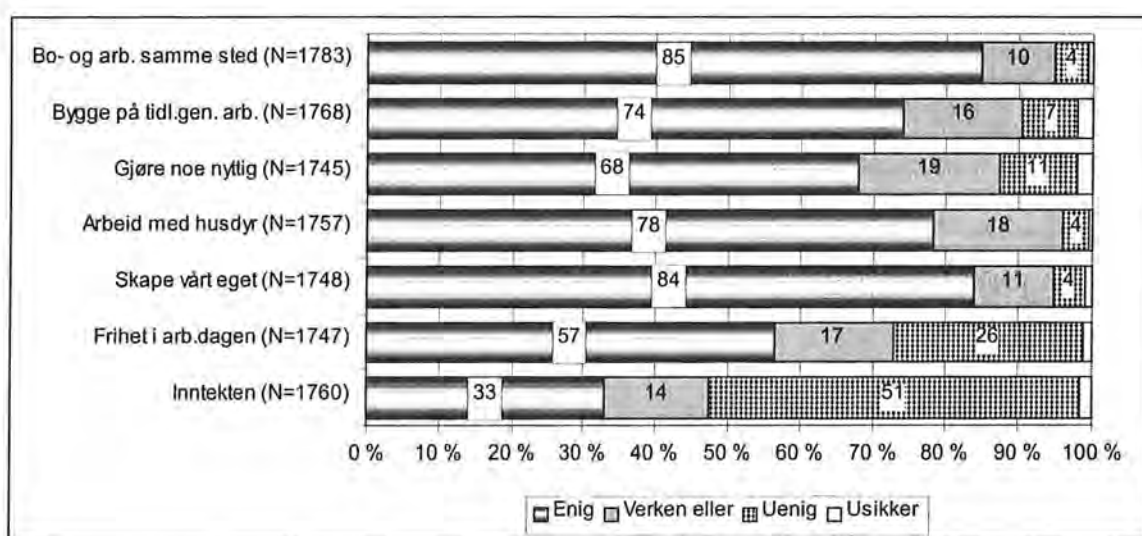
¹ Utdrag av spørreskjema med spørsmål som blir berørt i dette notatet er lagt ved som vedlegg 1 bak i dette notatet.

2 Positive sider ved å være gardbruker

Det er de positive sidene ved det å være gardbruker som er tema for dette kapitlet. Ved først å presentere gardbrukernes svar på sju gitte områder, for så å komme inn på områder som ikke opprinnelig var dekket opp av spørsmålsformuleringen.

2.1 Positive sider

I undersøkelsen om mjølkeproducentenes framtidsplaner, fikk respondentene spørsmål om å vurdere enkelte sider ved det å være mjølkeprodusent, og områdene er presentert i figur 2.1. under.

Figur 2.1. *Hvor enige gardbrukerne er i at de nevnte forhold er positive sider ved det å være mjølkeprodusent.*

Med unntak av "inntekten", så sier et flertall av produsentene seg enige i at områdene presentert i figuren over er positive sider ved det å være mjølkeprodusent.

I dette kapitlet skal vi fortsette med å gå igjennom områdene som er listet opp i figur 2.1 og samtidig knytte respondentenes enkeltkommentarer til disse, før områder som ikke er dekket opp i figuren blir presentert. I alt 14 prosent av kommentarene til positive sider, utdyper forhold som er presentert i figur 2.1. De resterende tar for seg områder som ikke er dekket i figuren over. Noe som forøvrig var ønsket, all den tid det ble spurt etter "*andre positive sider ved det å være mjølkeprodusent*". I alt 111 respondenter har benyttet seg av denne muligheten, og deres svar danner utgangspunkt for 338 kommentarer fordelt på ulike temaområder.

2.1.1 Inntekt og andre økonomiske forhold

Inntekten er det eneste området i figur 2.1 på forrige side som et flertall av respondentene mener ikke er en positiv side ved det å være mjølkeprodusent. Interessant i den forbindelse, er de regionale forskjellene i materialet. Produsentene i region Sør skiller seg noe ut, ved at 51 prosent sier seg enige at inntekten er en positiv side ved det å være mjølkeprodusent. Utover dette er det ikke påvist forskjeller mellom de enkelte produsentene.

Av de få produsentene som har utdypet hvorfor de synes inntekten er en positiv side, så er det relatert til hva som er alternativ produksjon for dem, og at mjølkeproduksjon gir regelmessig inntekt:

- *"[Mjølkeproduksjonen] gir tross alt den beste inntjeninga"*
- *"Inntekter jevnlig hele året"*

2.1.2 Arbeidsrelaterte positive sider

Når det gjelder arbeidsrelaterte sider, så siktes det til følgende områder i figur 2.1:

- Frihet i arbeidsdagen
- Muligheten til å skape vårt eget
- Arbeidet med husdyr

I figur 2.1. går det fram at 56 prosent av respondentene sier seg enige at de har en stor frihet i arbeidsdagen. I underlagsmaterialet går det fram at geiteprodusentene i noe større grad enn kubøndene synes det. Det viser seg også, om ikke direkte oppsiktsvekkende, at de kubøndene med minst mjølkekvote i noe større grad enn de større produsentene, synes de har stor frihet i arbeidsdagen.

Hele 84 prosent av mjølkeprodusentene sier seg enige i at "muligheten til å skape vårt eget" er en positiv side ved det å være mjølkeprodusent. Det er med andre ord en utbredt oppfatning, og en respondent har utdypet det slik: *"Fri til å utvikle driftsform vi har tru på, og sjå resultatet av det"*.

Arbeidet med husdyr trekkes også fram som en positiv side av et betydelig flertall av respondentene. Det er en tendens i materialet til at de mindre produsentene er noe mer positive til denne siden av arbeidet. For mens hele 89 prosent av de med minst kvote (inntil 40000 liter i kumjølkkvote) sier seg enige i det, er den tilsvarende andelen for de med over 120000 liter kvote nede i 73 prosent. En gardbruker begrunnet det med at *"dyra er trivelige"*. Nå har imidlertid gardbrukerne i stor grad også trekt fram andre arbeidsrelaterte sider ved det å være gardbruker. I kommentarene til spørsmålet er det 32 produsenter som har kommentert at det er et *"variert arbeid"*. Det er også mange som bemerker at det er et *"utfordrende og interessant"* arbeid.

Det å arbeide ute og å være sin egen herre er også to områder, knyttet til det å være mjølkeprodusent, som blir sett på som positivt. En hedmarking begrunnet det med disse ordene: *“Du kan bestemme arbeidsdagen din sjøl. Jobbe mye ute”*.

Det er med andre ord mange arbeidsrelaterte forhold ved det å være gardbruker som oppfattes som positive. En utfordring er dermed å synliggjøre også disse sidene når en omtaler landbruksyrket.

2.1.3 Følelsen av å gjøre noe nyttig

I figur 2.1 på side 2 går det fram at 68 prosent mener følelsen av gjøre noe nyttig, i seg selv er en positiv side ved det å være mjølkeprodusent. Noe snedig her er at en større andel av de med minst mjølkekvote – inntil 40 000 liter i kumjølkkvote – er noe overrepresentert blant disse.

I kommentarene er det en del produsenter som bemerker nettopp “samfunnsnytte” som en positiv side:

- *“Meningsfullt arbeid. Vakkert arbeid i pakt med naturen og tradisjoner”*
- *“Verdens viktigste yrke er å være matvareprodusent”*
- *“Produsere mat av god kvalitet. Utnytte jorda som hvert år gir ny avling”*

I den siste kommentaren tar gardbrukeren fra Sør-Trøndelag tak i både matvarekvalitet og forpakterrollen ved være matvareprodusent. Dette er to grunnleggende elementer i en bærekraftig utnytting av naturressursene.

2.1.4 Bygge videre på tidligere generasjoners arbeid

Det er 74 prosent av respondentene som sier seg enige i at å bygge videre på tidligere generasjoners arbeid, er en positiv side ved det å være mjølkeprodusent. Det er imidlertid få – fem respondenter – som har valgt å kommentere tradisjonselementet utover det. En av de svarer at det *“å kunne ivareta en gård som har vært lang tid i familien”* er en positiv side ved det å være mjølkeprodusent.

2.1.5 Avledende goder

Siste søyle i figur 2.1, at man har bo- og arbeidsplass på samme sted, kan her tjene som eksempel på det som her er kalt “avledende goder”. Dette er forhold som kommer som en følge av de er gardbrukere. 85 prosent sier seg enige at bo- og arbeidsplass på samme sted er en positiv side. En begrunner det med at han *“slepp lange arbeidsreiser”*. Det er i alt 22 respondenter som har kommentert denne typen goder som en positiv følge av det å være gardbruker.

2.2 Øvrige positive sider

Øvrige positive sider, betegner her goder ved det å være mjølkeprodusent, som ikke naturlig fanges opp under figur 2.1 på side 2, men som en del produsenter har valgt å fokusere på i sine kommentarer. Det er i alt 105 kommentarer i dette datamaterialet som naturlig faller innunder en slik betegnelse, og det skilles her mellom *familierelaterte* og *naturrelaterte goder*.

2.2.1 Familierelaterte goder

Det er 60 mjølkeprodusenter som har trukket fram at det er positivt å være gardbruker ut fra et familieståsted. Begrunnelsen for det er todelt. For det første at familien har gode muligheter til å være en del sammen (mer enn de ville ellers) gjennom at bosted og arbeidssted er felles. For det andre at en med den fleksibiliteten som ligger i nettopp å ha felles bo- og arbeidssted har muligheter til å være mer tilgjengelig for barna. Nedenfor vises fire sitater som nettopp tar opp i seg disse forholdene:

- *“ Muligheten til å være mere sammen med barna ”*
- *“ Alle kan være med på å hjelpe til både foreldre og barn (Være sammen i hverdagen) ”*
- *“ Foreldre og barn får bo og arbeide sammen. Barna lærer samhold og det å arbeide for felles mål ”*
- *Å kunne jobbe “heime” medan ungene er små*

Flere er opptatt av å framheve muligheten en som gardbruker også har til å “ta med” familien i sitt daglige virke. Ikke minst når barna er små, blir dette ansett som positivt for mange. Noe som trolig også er en viktig grunn til at hele 85 prosent nettopp anser det å bo og arbeide på samme sted som en positiv side ved det å være mjølkeprodusent.

2.2.2 Naturelaterte goder

I kommentarene til øvrige positive sider ved det å være mjølkeprodusent, trekker 45 stykker fram bevaring/utnytte det naturen gir på et fornuftig vis. Fire kommentarer som hver for seg viser hva som ligger i denne typen begrunnelser er:

- *“Nyttar jorda og forbetra garden for neste generasjon”*
- *“Kontakt med naturen og muligheten til å leve med naturen”*
- *“Ved å vere mjølkeprodusent er det lettere å halde både innmark og utmark (skog) i hevd”*
- *“Utnytter gårdens ressurser på en meget god måte uten å forringe dem”*

2.3 Positive sider – en oppsummering

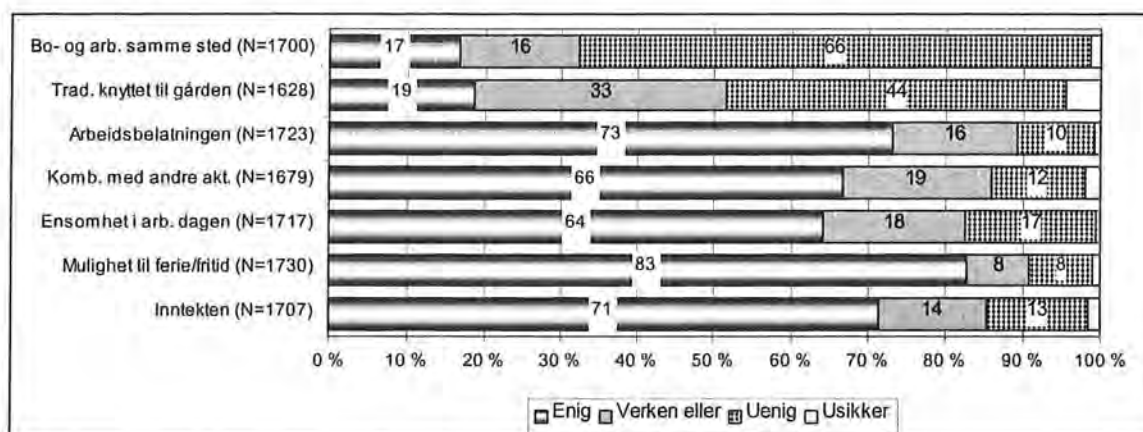
De positive sidene ved å være gardbruker synes å være mange, og ofte langt flere enn det som kommer til uttrykk i den daglige omtalene av landbruksyrket. Skal folk fatte interesse for landbruksnæringa er det derfor også viktig å presentere de gode og tiltrekkende sider ved det å være gardbruker. Styrken ved yrket synes å ligge i den fleksibiliteten det og arbeide og bo på samme sted gir. Særlig hensynet til familie blir i den sammenheng trekt fram. Videre går det klart fram at “å skape sitt eget” er en sentral verdi for mange gardbrukere. En skal heller ikke undervurdere betydningen av at relativt mange framhever “kontakten med naturen” som en viktig positiv side.

3 Negative sider ved å være gardbruker

De positive sidene som var tema for kapittel to, er viktige for å presentere landbruket som ei attraktiv og interessant næring for nye brukere. De negative sidene kan imidlertid tjene til det motsatte, ved at potensielle brukere velger bort landbruksyrket. I et slikt perspektiv er det derfor ikke mindre viktig og-også fokusere på disse sidene. Dette for å holde øye med hvor skoen trykker, og dermed være i stand til å iverksette tiltak for å forbedre situasjonen for gardbrukerne.

3.1 Negative sider

I undersøkelsen “*Melkeprodusentenes framtidsplaner*” ble gardbrukerne bedt om å vurdere om sju områder representerer negative sider ved det å være mjølkeprodusent. I figur 3.1. går områdene og svarfordelingen fram.

Figur 3.1. Negative sider ved å være mjølkeprodusent.

Figuren over viser et vidt spekter av områder. “Tradisjoner knyttet til gården” og “bo- og arbeidsplass på samme sted” er det få som mener er negative sider ved det å være mjølkeprodusent. På de øvrige områdene ser flertallet av gardbrukerne disse som negative sider ved å være mjølkeprodusent. Det er flest som trekker fram muligheten til ferie- og fritid som en negativ side.

I fortsettelsen av dette kapitlet, blir områder som er listet opp i figuren over og respondentenes enkeltkommentarer til disse presentert, før sider ved landbruksyrket som ikke er dekket opp av figur 3.1 blir lagt til. I alt 548 mjølkeprodusenter har føyd til kommentarer til spørsmålet knyttet til negative sider, og de har kommet med 639 kommentarer fordelt på ulike temaområder.

3.1.1 Inntekt og andre økonomiske sider

I figur 3.1. går det fram at 71 prosent er enige at inntekta i seg selv er en negativ side ved det å være gardbruker. Det er også her slik at gardbrukerne i region Sør skiller seg noe ut, ved at færre av disse framhever inntekta som en negativ side. Dette harmonerer godt med mjølkeprodusentenes vurderinger av positive sider ved sitt yrke (jfr. kapittel 2.1.).

Tilsammen 66 mjølkebønder utdypet sitt svar angående inntektssituasjonen i kommentarform. Og det er særlig forholdet arbeidsinnsats – inntekt de ikke synes samsvarer:

- *“Vi får for dårlig betalt for å gjøre en god innsats. Både kvalitet og kvantitet”*
- *“Ein må ha betalt for den jobben ein gjør”*
- *“Forholdet arbeid – inntekt”*

Enkelte har også valgt å fokusere på inntektsutviklingen. En sier det slik:

“Betalinga for ein stor arbeidsinnsats går berre ned. Ikkje [attraktivt] for den yngre generasjon”.

Forholdet primærprodusent og øvrige deler av næringa er også noe enkelte har kommentert.

En rogalending sier det slik: *“Alle andre som lever av mjølk får full betaling, men primærprodusentene må greie seg med direkte minus i rekneskapen. Hugs: Dei er alle i same båt. Utan mjølk forsvinn arbeidsplassane”.*

Når det gjelder øvrige kommentarer til økonomiske sider, så er det særlig kostnadssiden og kostnadsutviklinga som blir kommentert. Her kan en la en hordalendings svar stå som representant for disse: *“Bind mykje kapital, bunden til arbeid også om helgane”.*

3.1.2 Arbeids-, ferie- og fritidssituasjonen

Hele 83 prosent av gardbrukerne sa seg enige i at muligheten til ferie- og fritid er en negativ side ved det å være mjølkeprodusent. Det er også forhold knyttet til arbeids- og fritidssituasjon flest har valgt å kommentere ytterligere. Under er seks av kommentarene gjengitt:

- *“Mangel på nok ordna fritid”*
- *“Vanskelig å skaffe kvalifiserte avløserer”*
- *“Altfor lite fritid. Vanskelig å få avløser”*
- *“Vi savner sommerferiene, juleferie, påskeferie”*
- *“For liten tid til å være sammen med familien”*
- *“Må arbeide når andre har fri, spesielt i helgene og høytidshelgene”*

Vi ser at forklaringene går i hverandre ved at et forhold som avløserersituasjonen bygger oppunder problemet med “å komme i fra”. Dette er også en fellesnevner for kommentarene som går på problemet av å være bundet til garden og i sær fjøstidene. På neste side er enkelte kommentarer som går på nettopp dette satt opp:

- *“Bunden til faste tider for melking”*
- *“Avhengighet, må være tilstede nesten bestandig”*
- *“Aldri ‘heilt’ fri”*
- *“Bonde søndag som mandag, dag som natt”*
- *“Vi har 24 timers vakt, året igjennom”*
- *“Må jobbe om kvelden. Vanskelig å gå på møter før kl. 19.00”*
- *“Være til stede 2 ganger hver dag hele året”*
- *“Ein er totalt bunden til klokka – 7 dager i veka”*

Kombinasjonen av å være bundet til faste tider og problemet med å komme i fra framstår som et stort problem. Kommentarene støtter oppunder det.

I tillegg til muligheten for ferie og fritid, er det også naturlig å se dette i sammenheng med *“muligheten til å kombinere med sosiale- og fritidsaktiviteter”*, *“arbeidsbelastningen”* og *“ensomhet i arbeidsdagen”* i figur 3.1 på side 7. Dette er områder et betydelig flertall av produsentene mener er negative sider ved det å være mjølkeprodusent.

“Muligheten til å kombinere med sosiale- og fritidsaktiviteter” er trekt fram av 67 prosent av gardbrukerne som en negativ side. Det er her visse regionale forskjeller. For en høyere andel av produsentene i region Nord er enige i denne påstanden enn det en ser i øvrige deler av landet, men uavhengig av bosted så mener godt over halvparten at dette er en negativ side. Under er tre kommentarer, som belyser noe av hva disse vanskene består i:

- *“Ikke tid nok til å være med ungene på sport o.l.”*
- *“For lite fritid til hobby o.l.”*
- *“All sosial aktivitet foregår i fjøstida”*

Når vi tidligere har sett at så mange trekker fram ferie- og fritidssituasjonen som en negativ side ved det å være gardbruker, så samsvarer dette godt med at 73 prosent av produsentene sier seg enige i at *“arbeidsbelastningen”* er en negativ side som er knyttet til det å være gardbruker. De som har planer om å redusere/avvikle produksjonen i løpet av en femårsperiode, er overrepresentert blant disse. Det er forøvrig også det området i figur 3.1, som nest flest mener er en negativ side. Av et utvalg av kommentarer ser vi at enkelte velger å fokusere på et generelt arbeidspress, mens andre også angir mulige forklaringer:

- *“Meieriet tvingar med økonomisk verkemiddel fra høgare produksjon i sumarsmnd. Dette i ei tid på året då arbeidspresset er mer enn stort nok frå før”*
- *“Mykje arbeid og lite fritid”*
- *“Forholdsvis lang tid - frå første økt begynner til siste økt er slutt. Mange timer pr. år”*
- *“For møyke kveldsarbeid”*
- *“Arbeidspress/stress. Alltid noe å gjøre”*

“Ensomhet i arbeidsdagen” sikter til at gardbrukerne i langt større grad enn tidligere arbeider alene på eiendommen. Det er 64 prosent av mjølkeprodusentene som svarer at dette er en negativ side knyttet til det å være mjølkeprodusent. Underlagsmaterialet viser også produsenter som har tenkt å avvikle produksjonen innen fem år er overrepresentert blant de som er enige i at ensomhet i arbeidsdagen er et problem. Det er også en tendens i materialet at menn i større grad enn kvinner er enige i at dette er en negativ side knyttet til det å være mjølkeprodusent. I de kommentarene som er gjengitt under ser vi at en velger å fokusere på vanskene knyttet til å ikke være flere, mens den andre er mer opptatt av følgene av å “gå alene”.

- *“Føler utilstrekkelighet ved at det er forskjellige arbeidsoppgaver man ikke klarer alene. Er avhengig av andre. F.eks. ved flytting av dyr, tunge løft”*
- *“Alt ansvar for drift, økonomi på ein person”*
- *“Einsemm kan (og vil) føra til samfunnsmessig trong syn”*

Det er i tillegg til de områdene som allerede er kommentert, ett som faller litt på siden og det er “ansvaret” for folk og fe, som følger med det å ha husdyr. Enkelte har i kommentarform nevnt nettopp dette ansvaret som tyngende:

- *“Ansvar for dyr døgnet rundt”*
- *“Det går ikkje an å frigjøre seg heilt fra ansvaret for levande dyr, sjølv om ein tek ferie”*
- *“Levende dyr som må ha oppfølging hele tida”*

3.1.3 Tradisjoner knyttet til garden og bo- og arbeidsplass på samme sted

De to siste søylene i figur 3.1 på side 7, tradisjoner knyttet til garden og bo- og arbeidsplass på samme sted, er de to områdene som færrest har trekt fram som en negativ side. Henholdsvis 19 og 17 prosent av mjølkeprodusentene har svart at disse forholdene er en negativ side ved det å være mjølkeprodusent. Det er heller ingen som har benyttet anledningen til å kommentere denne typen negative sider i det åpne spørsmålet.

I kapittel 2 så vi at hele 74 prosent var enige at det å “bygge videre på tidligere generasjoners arbeid” var en positiv side. Dessuten går det fram at mange benyttet anledningen til å trekke fram de positive sidene ved det å bo- og arbeide på samme sted, blant annet ut fra familiehensyn. Ser en disse forholdene i sammenheng, så sitter en igjen med et inntrykk av det gjennomgående er flere som ser på tradisjoner knyttet til garden og å ha bo- og arbeidsplass på samme sted som en positiv side heller en negativ, når en ser på utbredelse. Samtidig er det viktig å ikke minste av syne at for de som opplever disse sidene som problematiske, representerer de en stor belastning. Fordi problemer av denne art er ikke mulig å legge til side ved arbeidsdagens slutt. De vil ofte prege såvel arbeidsdag som fritid.

3.2 Øvrige negative sider

Med “øvrige negative sider”, siktes det her til kommentarer som ikke naturlig kan gå inn og utdype forhold som fanges opp i figur 3.1 på side 7. Det er 288 av 639 kommentarer som kommer under denne merkelappen. Kommentarene spenner naturlig vidt, men det er særlig tre områder som går igjen og som danner mal for denne gjennomgangen. Det første er kommentarer som retter seg mot den generelle utviklingen i næringa, det andre er kommentarer rettet mot samfunns- og mediahets og det tredje området er kommentarer rettet mot de reguleringer og det byråkratiet som møter gardbrukerne.

3.2.1 Generell utvikling

Usikkerhet knyttet til framtid og den generelle utviklingstrenden mot stadig færre bønder, trekkes fram av 37 stykker som en negativ side. I et utvalg av kommentarene under, ser en ulike måter å uttrykke dette på:

- *“Vi vert stadig færre. Redusert miljø”*
- *“Usikkerhet i framtida. Være geiteprodusent i kumjølkdominert organisasjon”*
- *“Usikkerhet om framtidig mål og rammer for mjølkeproduksjon”*
- *“Usikkerhet for framtidig lønnsomhet”*

Betydningen av at det blir stadig færre gardbrukere og hvilken betydning det får for produsentmiljøet, bekymrer enkelte. Videre bemerker enkelte rammevilkårene mer generelt for sin egen produksjon, mens andre igjen er opptatt av at geitemjølkeprodusentene blir for små og få i den store sammenheng, også i deres egen organisasjon.

3.2.2 Media- og samfunnshets

Et område som ikke var dekket opp i spørsmålsformuleringen, var samfunnets og medias syn på næringa. Mange, 70 produsenter, har kommentert nettopp det som en negativ side ved det å være gardbruker. Under er et knippe kommentarer ramset opp:

- *“Negativ omtale gjennom media i lengre tid”*
- *“Møter liten forståelse for mjølkeprodusenters arbeidssituasjon hos andre”*
- *“Norske matprodusenter er ofte i fokus negativt, som en klamp om foten til det øvrige samfunn. Maten kan jo kjøpes mye billigere i utlandet”*
- *“Mobbing og hets og lav status”*
- *“Stress og frustrasjon – ikkje akseptert i samfunnet. Produserer gift”*
- *“Presset mot bønder fra media”*
- *“Negativ hetsende innstilling fra samfunnet forøvrig. Urban uvitenhet”*
- *“Vårt arbeid er ikkje verdsatt av samfunnet”*
- *“Nødvendig onde, et slit. Mobbet av media og ernæringsprofeter”*
- *“Negativ omtale av bønder generelt i media”*

3.2.3 Reguleringer og byråkrati

I spørsmålsformuleringen angående negative sider, var ikke byråkrati og reguleringer satt opp som et eget punkt. Det viser seg imidlertid at mange trekker fram nettopp disse sidene som negativt ved det å være mjølkeprodusent. Hele 146 bønder har kommentert forhold knyttet til regulering og byråkrati som problematisk.

- *“For liten mulighet til å utnytte gårdens produksjonspotensiale. Ingen konkurranse, for mye detaljstyring”*
- *“Kostnader pga lover og regler”*
- *“For mange restriksjoner”*
- *“For meieriet blir det aldri godt nok”*
- *“Vil no helst bestemme noko sjølv. (For lite tid til tradisjoner)”*
- *“Stadig nye krav til produksjonen, uten økonomisk kompensasjon”*
- *“Stadig nye krav til effektivitet, og fordyrnde påbud utan auka inntekt”*
- *“Detaljstyring fra myndighetene”*

Kommentarene retter seg her både mot interne forhold i næringa, og mer overordnede spørsmål angående rammevilkår for næringa. Restriksjoner både med hensyn på hvor mye en kan produsere og hvordan en kan produsere, blir trekt fram som problematisk. For mange krav kan, i sær i de tilfeller hvor en ikke ser hensikten med dem, undergrave “frihet i arbeidsdagen” og “muligheten til å skape sitt eget”. To områder mange produsenter trekker fram som positive sider ved å være mjølkeprodusent. Sett på den bakgrunn bør formålet og hensikten med restriksjoner og krav være vel gjennomtenkt, før de blir iverksatt. Noe som ikke var tilfellet da de nye husdyrforskriftene (hold av storfe og svin av 15.01.96) ble innført (Blytt, 1997). Med dette siktes det til at en hadde dårlig kjennskap til den bygningstekniske situasjonen ute på gardene og hvilke konsekvenser de nye kravene ville få. I forlengelsen av dette er det derfor interessant at en del produsenter nettopp har kommentert at de ser seg leie på at det blir innført nye krav som gir økte kostnader, men ikke svarer seg økonomisk for den enkelte gardbruker.

Kommentarer som går på det byråkratiet mjølkeprodusentene må forholde seg til, retter seg mot både deres “eget” byråkrati; landbrukets egne organisasjoner, og myndighetene. Dette går fram av de tre kommentarene under:

- *“Offentlige reguleringer/byråkrati og fagorganisasjonenes byråkrati iver”*
- *“Det er alt for mange som skal ha av de melkeliterne jeg produserer”*
- *“Alt papirarbeidet. Alle nye regler/lover/ påbud som du stadig må sette deg inn i. Vi har snart ikke frihet til noe, alt styres av lover og regler....”*

Av kommentarene ser vi at gardbrukerne fokuserer både på merarbeidet, og på kostnadene knyttet til byråkratiet.

3.3 Negative sider – en oppsummering

Gardbrukernes svar på negative sider knyttet til det å være mjølkeprodusent, kan summeres opp som en lite heldig kombinasjon; stor arbeidsbelastning og liten inntekt. Videre har vi sett at mange mjølkeprodusenter har kommentert at reguleringer og byråkrati i vid betydning, er en betydelig belastning i deres daglige virke. Medias omtale av landbruket oppfattes også som tyngende. Enkelte gardbrukere har også omtalt “generell utvikling”, ved at det blir færre og færre kolleger, som en negativ side.

Etter denne gjennomgangen av gardbrukerens svar, blir det i notatets neste og siste kapittel, gjort et forsøk på å komme med betraktninger, der en skiller mellom negative sider som er et resultat av tunge trender, og sider en selv som gardbruker har mulighet til å påvirke.

4 Hva ligger fast – hva kan endres?

I innledningen til dette notatet ble det tatt til orde for å forsøke å skille mellom negative sider som ligger fast og sider ved yrket som det med “letthet” er mulig å endre. Få områder hører hjemme i disse yttergrensene, det aller meste vil ligge et sted i mellom, men en slik inndeling kan være med på å rydde opp i hvilke type problemer en står overfor. Her har jeg derfor dristet meg til å “rangere” de, etter hvor vanskelig det er for den enkelte bonde å gjøre noe med dem selv ut fra noen *generelle* betraktninger om utviklingen innen landbruksnæringa.

Det området som den enkelte gardbruker har minst mulighet til å påvirke selv, er den generelle utviklingen. Med det siktes det til at gardene blir større og færre. Det er tunge krefter som virker i en slik retning, og spørsmålet synes derfor mer å være om en vil være med på ei slik utvikling eller om en vil hoppe av.

Inntektssiden er av et stort flertall blitt ansett for å være en negativ side ved det å være gardbruker. Også denne siden er av de tyngre å endre. Det er få signaler i retning av at dagens gardbrukere vil få vesentlig bedre betalt for produktene de produserer. Heller ikke de internasjonale avtalene gir særlig rom for å øke den offentlige næringsstøtten til gardbrukerne. Det betyr imidlertid ikke at inntekten er en gitt størrelse. Gjennom en bedre utnyttelse av gårdens ressurser er det fremdeles en del å hente for mange gardbrukere². Derfor er det grunn til å hevde at inntekten (fremdeles) er en påvirkelig størrelse, selv om det nok har blitt vanskeligere enn for noen år siden.

I gjennomgangen av de negative sidene ved å være gardbruker, går det fram at mange har kommentert regelstyring og byråkratiet som de blir stilt overfor. En følge av et stadig mer spesialisert og komplekst samfunn, er kravet til dokumentasjon og regelverk. Det er lite som taler for at dette er en trend som vil bli brutt med det første. Dette er en situasjon en derfor trolig må leve med.

Media- og samfunnshets blir av mange gardbrukere framhevet som en betydelig belastning. I denne gjennomgangen er dette blitt sett i forhold til resultatene ved holdningsundersøkelser angående norsk landbruk. Disse opinionsmålingene gir ikke grunnlag for hevde at folk er negative til landbruket her til lands, for resultatene har gjennomgående vært svært positive for landbruket som helhet (MMI, 1998). Når avisredaksjoner og andre redaksjoner allikevel velger en negativ vinkling – de vil kalle det “kritisk” – så er dette trolig noe en også må leve med. Media har sin rolle å spille, som kritisk aktør, ikke en “representativ” aktør. Det stiller landbruksnæringa som helhet overfor store utfordringer. Hoveddelen av arbeidet vil nødvendigvis, som i dag, tilfalle organisasjonene og informasjonsavdelingene. Disse må

² I en evaluering av deltagerutbytte av effektivitets kontrollen, går det fram tildels store forskjeller i dekningsbidrag pr. ku innenfor samme størrelseskategorier (Gunnerød og Blytt 1996).

arbeide med å få igjennom positive nyheter fra landbruket, og saker som setter næringa i et positivt lys. Allikevel kan det være verdt å minne om den enkelte gardbrukers rolle i denne sammenheng, ved at en ikke opptrer slik at en setter næringa som helhet i et dårlig lys. Et eksempel kan illustrere det; halmbrenning, i ei tid hvor allergiplager er så påaktet som nå, er lite egnet til å sikre opinionens støtte til landbruket.

De arbeidsrelaterte sidene "scorer" høyt *både* på positive og negative sider ved å være gardbruker. På den ene siden har vi sett at "det å skape sitt eget" og de mulighetene felles "bo- og arbeidsplass" gir, blir verdsatt høyt. På den andre siden ser vi at "arbeidsbelastning", "muligheten til ferie og fritid" og "ensomhet i arbeidsdagen", er negative sider knyttet til det å være gardbruker. Dette til tross, så er det på disse områdene hver enkelt gardbruker har størst mulighet til å påvirke sin egen arbeidsdag og -situasjon. Da er også den vanskelige avløssersituasjonen forsøkt tatt i betraktning. For det vil være overraskende om det ikke er noe å hente på hvordan den enkelte legger opp arbeidsdagen/arbeidslivet. Er det f.eks. slik at enkelte ikke er gode nok til å utnytte den fleksibiliteten "det å være sin egen herre" gir? "Det er bestandig noe å gjøre på en gard". Det er selvsagt helt rett, men spørsmålet er om man alltid skal gjøre det. Er det ikke mulighet til å utnytte "roligere perioder" på en annen måte? Faktisk kan det være lurt å læres opp til å gå litt på "tvers av normalen". En følge av at en har husdyr er at en arbeider når "alle" andre har fri. I høytider og sommerhalvåret. Det betyr også at en må lære seg å kunne utnytte friheten, til en gang i blant, å ta fri når "alle" andre jobber. Det fordrer at alt en foretar seg ikke kan gi klingende mynt i kassa, men det er trolig verdt det. Den som sammenligner seg med naboen med fire uker sammenhengende ferie i sommerhalvåret, vil trolig forbli skuffet. Det er disse sidene, slik jeg vurderer det, den enkelte gardbruker har størst mulighet til å påvirke selv.

I dette notatet har det vært et poeng å trekke fram både positive og negative sider. Positive for å "friste" nye brukere og for å synliggjøre verdier og egenskaper en bør bestrebe å bevare. Vi har sett at "å være sin egen herre" og "muligheten til å skape sitt eget" er to positive sider som mange trekker fram. Da er det viktig at en tar hensyn til nettopp denne muligheten når en utformer rammeverket og regelverket for næringa. Utfordringen blir derfor å ta høyde for nettopp dette når en legger rammer. For like viktig som å utbedre svakheter (de negative sidene) i dagens rammer for landbruket, er å være klar over hva som er styrken (de positive sidene), slik at en får slått ring om og videreutviklet også disse sidene ved det å være gardbruker.

Litteraturliste

Blytt, Halfdan (1997): *Berøringsgrad og investeringsbehov for melkeproduksjonsbruk som følge av nye forskrifter.* Kortnotat 3-1997. Landbrukets Utredningskontor. Oslo

Gunnerød, Ingerid og Halfdan Blytt (1996): *Deltagerutbytte av Effektivitetskontrollen.* Rapport 6-1996. Landbrukets Utredningskontor. Oslo.

Lutnæs, Odd, Helle Huseby, Ayse M. Bulak Hagelia, Odd Gunnar Mosen, Bjørn Strøm (1998): *Melkeproducentenes framtidsplaner.* Rapport 2-1998. Landbrukets Utredningskontor. Oslo.

MMI (1998): *Kjennskap og holdninger til norsk landbruk 17.-23- februar 1998.* Markeds- og Mediainstituttet a.s. Oslo.

Vedlegg: Utdrag fra spørreskjema til mjølkeprodusentene

24a		Ta stilling til hvor enig du er i at de nevnte forhold er <i>positive sider</i> ved det å være mjølkeprodusent. Sett ett kryss for hver linje A-G					
Forhold		Helt enig 1	Delvis enig 2	Verken enig/uenig 3	Delvis uenig 4	Helt uenig 5	Usikker /ikke mulig å svare på 6
A	Inntekta						
B	Frihet i arbeidsdagen						
C	Muligheten til å skape vårt eget						
D	Arbeidet med husdyr						
E	Følelsen av å gjøre noe nyttig						
F	Muligheten til å bygge videre på tidligere generasjoners arbeid						
G	Bo og arbeidsplass på samme sted						

24b Er det noen *andre* positive sider ved å være mjølkeprodusent du særlig vil framheve?

Nei 1

Ja 2 Fyll inn:.....
.....

25a		Ta stilling til hvor enig du er i at de nevnte forhold er <i>negative sider</i> ved det å være mjølkeprodusent. Sett ett kryss for hver linje A-G					
Forhold		Helt enig 1	Delvis enig 2	Verken enig/uenig 3	Delvis uenig 4	Helt uenig 5	Usikker/ikke mulig å svare på 6
A	Inntekta						
B	Muligheten til ferie/fritid						
C	Ensomhet i arbeidsdagen						
D	Muligheten til å kombinere med sosiale-/fritidsaktiviteter						
E	Arbeidsbelastningen						
F	Tradisjoner knyttet til garden						
G	Bo og arbeidsplass på samme sted						

25b Er det noen *andre* negative sider ved å være mjølkeprodusent du særlig vil framheve?

Nei 1

Ja 2 Fyll inn:.....
.....

L a n d b r u k e t s

U t r e d n i n g s k o n t o r

Schweigaardsgt. 34c, postboks 9347 Grønland, 0135 Oslo. Tlf 22 05 47 00

*- administrativt underlagt
Landbrukssamvirkets Felleskontor -
er et samarbeidsorgan for:*

Norges Bondelag
TINE Norske Meierier BA
Norsk Kjøttvirke
Prior Norge
AL Gartnerhallen
Norske Felleskjøp
Norske Potetindustrier
Honningcentralen AL
Norsk Rødt Fe
Norsvin
Landteknikk
Gjensidige Forsikring
Fokus Bank
Landkreditt